EENE GESCHIEDENIS VAN HOLLANDSCH-BRAZILIE.

DOOR

MR. R. BIJLSMA.

Aan het toeval is het te danken, dat onder de zeer weinige papieren van het archief der in 1621 geöctroyeerde W.-I. Compagnie, die aan vernietiging ontkomen zijn, een reeks van brieven en andere stukken bewaard is gebleven, welke uit Brazilië tijdens de jaren der Hollandsche bezetting 1630—1654 naar het moederland zijn gezonden. Deze collectie documenten was tot nu toe door het historisch onderzoek ongebruikt gelaten. De Duitsche geschiedkundige Dr. Hermann Wätjen, bekend door zijn studies over verschillende onderwerpen uit onze koloniale en handelsgeschiedenis, heeft zich tot een doorwerken dezer papieren aangetrokken gevoeld. De kennisneming van het daarin opgehoopte materiaal bracht hem er toe om zich te zetten tot het samenstellen van een boek over Hollandsch-Brazilië, waarin bovendien alle vroegere verhandelingen en studies zouden worden verwerkt; zijn boek, dat tot titel heeft „Das Holländische Kolonialreich in Brasilien” is thans verschenen in eene uitgave van de firma’s Nijhoff—Den Haag en Perthes—Gotha. De redactie van de W.-I. Gids meende, dat een aankondiging van deze geschiedenis van een stuk Oud-Westindië in haar tijdschrift niet ontbreken mocht en verzocht mij een bespreking te schrijven, aan welk voorstel ik gaarne gevolg geef.

De schrijver heeft zijn stof verdeeld over drie hoofdafdeelingen. Zijn eerste afdeeling is gewijd aan de krijgsgeschiedenis en behandelt onder het opschrift „die äuszere Geschichte der holländischen Unternehmung in Brasilien” den strijd tegen de Portugeezen, van de ge-

leidelijke gebiedsverovering sedert 1630 tot den ondergang van het Nederlandsch gezag in 1654. De twee andere afdeelingen dragen tot opschrift: „die inneren Zustände” en „das Wirthschaftsleben”; gezamenlijk geven zij dus een overzicht van de inwendige geschiedenis der Hollandsche kolonisatie in Noord-Brazilië.

Terwijl Dr. Wätjen voor het samenstellen van het eerste gedeelte vooral kon steunen op het geprezen werk van onzen landgenoot P. M. Netscher „*Les Hollandais au Brésil*”, waarin de krijgsgeschiedenis in hoofdlijnen voortreffelijk geteekend was, stond de schrijver er geheel anders voor, toen hij aan de bewerking van de inwendige geschiedenis toekwam; voor dit gedeelte (de pg. 180—350) moest Dr. W. het materiaal hoofdzakelijk putten uit het archief der W.-I. Compagnie. Wij Nederlanders dienen het op prijs te stellen, dat een buitenlandsch geleerde geen moeite heeft gespaard om met deze gegevens tot in de kleinste bijzonderheden vertrouwd te geraken en ze zoo volledig mogelijk in zijn boek ons aan te bieden: voor het voleindigen van dezen arbeid brengen wij Dr. Hermann Wätjen onze hulde.

Aan het overzicht der inwendige geschiedenis ontleent derhalve „*Das Holländische Kolonialreich in Brasil*” zijn voornaamste beteekenis en wij zullen ons daarom met dit gedeelte in het bijzonder bezig houden. Daarbij treft het dan dadelijk, dat de schrijver bij de groepeerings der stof voor deze afdeeling slechts een schematische indeeling heeft toegepast en niet ook hier — zooals bij de uitwendige historie — drie tijdvakken heeft gesteld: het tijdperk van opkomst, den Mauritsstijd en de declinatieperiode; uitteraard zou een dergelijke indeeling beter gelegenheid hebben gegeven om telkens voor iedere periode de verschijnselen en gebeurtenissen op verschillend gebied in hun onderlingen samenhang te behandelen. Dr. W. heeft nu zijne gegevens ondergebracht onder de volgende rubrieken:

- bestuursorganisatie en financiën;
- kerkwezen;
- bevolking, zeden en gewoonten;

bedrijfsleven (landbouw, koopvaardij, in- en uitvoerhandel).

Vol belangstelling en ijver heeft de schrijver zich naar alle kanten in zijne archiefgegevens ingewerkt en binnen de kaders zijner rubrieken tal van onbekende bijzonderheden weten saam te brengen; veel zorg heeft hij bijvoorbeeld besteed aan zijne minutieus bewerkte uitvoerstatistiek. Bij de groepeerings der gegevens heeft soms een te formalistische opvatting de overhand gehad. Minder gelukkig is, naar het mij voorkomt, de schrijver bijvoorbeeld geweest, wanneer hij bij de rubriek bestuursorganisatie en financieuzen aan zijn overzicht der publieke geldmiddelen ook een bespreking vastknoopt van oeconomische verschijnselen, waarmede wel is waar de overheid zich inliet, maar die veeleer tot het geheele terrein van het oeconomische en bedrijfsleven behoorden. Zoo is het dan ook niet te verwonderen, dat in het hoofdstuk over het Wirthschaftsleben somtijds aan het combinatievermogen van den lezer wordt overgelaten wat des geschiedschrijvers behoorde te wezen, en dat wij het ontoereikende eener nog zoo ruim gekozen samenlezing van archiefgegevens beseffen gaan. Tevergeefs zoeken wij naar eene uiteenzetting van de financiële zijde der suikercultuur en noode missen wij een duidelijke constatering betreffende het centrale oeconomische punt van de Hollandsch-Braziliaansche kolonisatie: het cijfer van de gemiddelde winst, door de exploitatie van een ingenho of suikerplantage opgeleverd. De lezer moet zich hier tevreden stellen met een vaagheid, ontleend aan het rapport van den Raadsheer Van der Dussen: der Unterhalt einer Plantage kostete ihrem Besitzer grosse Summen. (p. 274).

Voor het zoo zorgvuldig voorbereide boek van Dr. Wätjen is het jammer, dat de schrijver een naar Hollandse opvatting bijna onbegrijpelijk verzuim heeft begaan: hij heeft nagelaten het Groot-Placaetboek te raadplegen. En in dit Groot-Placaetboek (deelen I en II) staan afgedrukt tal van wettelijke regelingen betreffende Braziliaansche bestuursaangelegenheden, die *niet* te vin-

den waren in de door Dr. W. geraadpleegde archiefbescheiden en die onmisbaar zijn voor een goed begrip van zaken. Het negeeren van het Groot-Placaetboek heeft vooral pernicieuse gevolgen gehad voor de behandeling van een viertal onderwerpen, in het bijzonder voor zoover betreft de periode van opkomst (1630—1636), namelijk: de regeling der bestuursmacht, de kolonisatie en de grondpolitiek, en de handelspolitiek.

Het Groot-Placaetboek bevat in de eerste plaats het bestuursreglement voor Hollandsch Brazilië van het jaar 1629. Met het oog op de onderneming tot verovering van Olinda stelden de Staten-Generaal op 13 Oct. 1629 vast de „Ordre van Regeeringe soo in Policie als Justitie in de plaetsen te veroveren in West-Indien”. Het opperste gezag en directie in alle zaken van regeering, policie, finantie en justitie werd opgedragen aan een College van Raden en deze „Politieke Raden” werden denzelfden dag benoemd. Hunne betiteling ging over op de Ordre van Regeeringe, die wij ook wel vinden aangeduid als „Instructie voor de Politieke Raden in Brasil”. In zijn 69 artikelen geeft het regeeringsreglement bepalingen over samenstelling en bevoegdheid van het College van Politieke Raden, over het toezicht op de Hervormde kerk, godsdienstvrijheid, verbod van Jesuiten en kloosters, schoolwezen, bescherming van inwoners, verhouding tot naburen, beschikking over landerijen, bestuursinrichting van later te veroveren gebied, mineralen exploratie. De voorschriften over militaire zaken bepalen, dat Raden in deze overleg moesten plegen met den Generaal en den Gouverneur. Volgen bepalingen over de financien en het tresoriersambt, over de berechting van militaire delicten, crimineele en civiele rechtspleging, geldigheid der Politieke Ordonnantie van 1580, recht der Raden tot keuren maken, toezicht over godshuizen, administratie.

Van het tweede bestuursreglement, de Instructie voor de Hooge en Lage Regeering in Brazil van 23 Augustus 1636 is een afschrift in het Archief der W.-I. Compagnie bewaard gebleven en Dr. W. maakt van het stuk uit-

voerig melding, zonder te weten, dat de volledige text in het Groot-Placaatboek is op te slaan. Schrijver heeft dan ook naar de letter gelijk, wanneer hij mededeelt, dat de Instructie van 1636 „das verwaltungsgeschichtlich lehrreichste und interessantste Dokument unter den Papieren des Westindischen Archivs” vormt, maar wij weten nu, wat deze superlatief te beteekenen heeft. Evenals het regeeringsreglement van 1629 is ook de derde bestuursinstructie, die van 12 Oct./16 Nov. 1645, in het Groot-Placaetboek opgenomen, maar aan Dr. W. onbekend gebleven.

Voor de grondpolitiek bevatte het regeeringsreglement van 1629 in de artikelen 16 en volgende reeds stellige bepalingen: confiscatie van vijandelijke onroerende goederen, bezitshandhaving voor de zich onderwerpende Portugeezen, uitgifte der onbeheerde landen aanvankelijk tegen recognitie en na 5-jarig bezit tegen cijns of erfpacht. Ter uitvoering van art. 17 werd door de Staten-Generaal in dato 16 Oct. 1630 een Placaet vastgesteld (opgenomen in het Gr. Pl. boek), waarbij de ingezetenen van Brazilië werden uitgenoodigd zich te onderwerpen en in het bezit hunner goederen te komen. Kort voor de vaststelling van dit placaet hadden de Staten-Generaal in hunne vergadering van 27 Sept. 1630 reeds hunne approbatie gegeven aan het Reglement op het openstellen van den handel op Pernambuco en Brasil, dat — afzonderlijk in druk verschenen ¹⁾ — in art. 11 deze immigratievoorwaarden vaststelde:

Indien eenige personen of families zich naar Brazilië zouden willen transporteeren metter woonstee, om zich aldaar te geneeren met koophandel, handwerken en eerlijke ambachten, bouwen van ingenio's (suikerwerken), landneering en diergelijke, hetzij met hun industrie en geleerdheid in qualiteit als medicijnen, chirurgijnen, apothekers, schoolmeesters en anders, alle zoodanige zullen bij de compagnie kosteloos overgevoerd worden, mits

¹⁾ Dit reglement is niet opgenomen in het Gr. Pl. Boek, maar o.a. te vinden in de Pamfletten-verzameling van de Koninkl. Bibliotheek (Cat. Knuttel 3998).

dat zij hier te lande goede getuigenis brengen van hun deugdelijken handel en wandel en aanwijzing doen, waarmede zij zich aldaar willen en kunnen erneeren, en mits zij zich verbinden drie jaren aldaar te continueeren en voor de expiratie van dien tijd zonder consent van de Compagnie niet te vertrekken.

Met eenige wijziging zijn de immigratievoorwaarden van 1630 overgenomen in het Reglement op de openstelling van den handel, vastgesteld 9 Januari 1634 en te vinden in het Groot-Placaetboek.

Van deze bepalingen door Hare Hoogmogenden goedgekeurd, vinden wij bij Dr. W. geen melding gemaakt en evenmin wordt daar gerept van de regelen voor de kolonisatie- en grondpolitiek, vastgesteld bij het Placaet der Staten-Generaal van 26 April 1634, dat onder den titel: „Order en Reglement voor het bewonen en cultiveeren der landen en plaatsen bij de W.-I. Compagnie in Brazil geconquesteerd” in het Gr. Pl. boek staat afgedrukt. Eveneens had de schrijver voor zijn bespreking van de openstelling der negotie op Brasil in het Gr. Pl. boek de wettelijke regelingen kunnen vinden en daardoor in zijn overzicht veel scherper de verschillen tusschen de opvolgende bepalingen kunnen aangeven. Wij wezen reeds op het afzonderlijk gedrukte Reglement van 27 Sept. 1630, door de W.-I. Compagnie op 16 Oct. d. a. v. uitgevaardigd. Dan volgt het reglement van 9 Januari 1634, opgenomen in het Gr. Pl. boek. Eerst de regeling, in 1638 door Hare Hoog Mogenden gearresteerd, is ten volle aan Dr. W. bekend geweest, maar over de wijziging bij placaet van 10 Augustus 1648 wordt de lezer weder niet ingelicht.

Ook had bij de behandeling van den vrijen handel gewezen moeten zijn op het reglement betreffende het varen van gemonteerde schepen naar W.-Indië van 14 Mei 1632, dat bij placaet van 15 Juli 1633 werd uitgebreid tot Brasil.

Van Dr. Wätjen kon, na zijn arbeid aan de W.-I. Compagniepapieren besteed, kwalijk gevergd worden, dat hij zijn nasporingen nog uitstrekte tot de archieven

van de drie aan de koopvaardij op Brazilië hoofdzakelijk deelnemende handelssteden: Amsterdam, Middelburg, Rotterdam. Maar wel had hij tot voordeel van zijn boek gebruik kunnen maken van het overzicht der Rotterdamsche koopvaardij op Brazilië, dat te vinden is in mijn opstel „Rotterdams Amerika-vaart in de eerste helft der zeventiende eeuw”, gepubliceerd in de Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde 5de Reeks, Deel 3 (1916).

In dit opstel is een ruime hoeveelheid materiaal uit de Rotterdamsche notariele protocollen verwerkt, en ik meen de waarde van mijn artikel niet te overschatten; wanneer ik de vrijheid neem er hier op te wijzen, dat daarin bijv. goede aanwijzingen zijn te vinden over de deelneming van Rotterdamsche participanten in de W. I. C. aan den vrijen handel; over het exploiteeren van suikerplantages door een groep Amsterdamsch-Rotterdamsch-Middelburgsche participanten, die in patria suiker-raffinaderijen dreven; en over de door de W. I. C. gecharterde particuliere schepen volgens contract van chartepartij, waarvan een voorbeeld in extenso bij mijn opstel is afgedrukt.

Ook had mijn studie aan Dr. W. over enkele in Brasil op den voorgrond tredende figuren karakteristieke bijzonderheden verschaft. De schrijver heeft herhaaldelijk in zijn boek gebruik gemaakt van het rapport over den Staat van Brazilië, door den Hoogen Raad Adriaen v. d. Dussen op het einde van het jaar 1639 tijdens zijne terugreis naar patria opgesteld. Van der Dussen wordt door Dr. W. gekenmerkt als „Lebenspraktiker”, maar in plaats daarvan hadden wij liever vernomen, dat deze Rotterdamsche koopman zijn loopbaan was begonnen in dienst der O. I. Compagnie en het in O.-Indië tot hoofd der loge te Djambi had gebracht. In het boek van Dr. Wätjen ontbreekt ook de figuur van Isaac Rasière, suikerplanter in Brasil, daarvóór secretaris van Nieuw-Nederland en welbekend als steller van de oudste Hollandsche memorie over die kolonie. Uit Dr. Wätjen's boek blijkt, dat de schrijver over het algemeen niet hecht aan vermeld-

ding van namen, hij laat ze zelfs achterwege, waar hem de documenten deze ruimschoots verschaffen: zoo bijv. bij de rekwesten, door groepen van kooplieden ingediend. Maar het blijft een lacune in zijn werk, dat hem het belangrijkste namen-document onbekend is gebleven. Ik bedoel het Doopboek der Hervormde Gemeente op het Recief over de jaren 1633—1654, dat in zijn geheel is afgedrukt in het Algemeen Nederlandsch Familieblad, Jaargangen 5 en 6 (1888, '89) en aldaar 88 folio kolommen beslaat. De schrijver, die een groote voorkeur voor cijfertabellen aan den dag legt, had er desnoods een doopelingen-statistiek voor zijn bevolkingsgeschiedenis aan kunnen ontleenen.

Voor Nederlandsche lezers van „das Kolonialreich in Brasilien” meen ik goed te doen, er op te wijzen dat twee inhoudsrijke bescheiden, waaruit veel door den schrijver is aangehaald, reeds gedrukt zijn in onze literatuur, zonder dat de schrijver dit vermeldt. Het eene dezer bescheiden is het „Summier discours over den Staat van de vier geconquesteerde capitánias Parnambuco, Itamarica, Paraíba en Rio Grande in de Noorderdeelen van Brasil”, door Gouverneur en Raden als bijlage tot hun brief van 13/15 Jani 1638 aan het hoofdbestuur der W.-I Compagnie toegezonden. Dit Discours is — naar een afschrift, bewaard in het archief van Anth. van Hilten, secretaris der Staten van Utrecht — volledig afgedrukt in de Bijdragen van het Historisch Genootschap Deel II (1879). In het stuk wordt een beschrijving der vier gewesten gegeven, met vermelding van de namen der suikerplantages en der eigenaren van de ingenhos. Vervolgens handelt het discours over de regeering in Hollandsch-Brazilië, de religie, de bewoners (Nederlanders, Portugeezen, Braziliaansche inboorlingen, negerslaven), de zeden der Portugeezen, de uitvoerproducten, de ambachten en voedingsgewassenteelt, het defensiewezen, de scheepvaart en de geldmiddelen. Het geheele document leent er zich bijzonder toe, om als inleiding tot een geschiedenis en beschrijving van Brazilië in het Maurits-tijdperk te worden gelezen. Voorts bleek mij bij verge-

lijking tusschen dit discours en het twee jaar jongere rapport van Van der Dussen, dat deze voor een zeer groot gedeelte van zijn arbeid steunt op het Discours en dit zoowel naar inhoud als vorm (woordenkeus enz.) volgt.

Het tweede inhoudsrijke document, waaruit Dr. W. veel heeft overgenomen en dat gedrukt in het Hollandsch is te raadplegen (in de zoo even genoemde Bijdragen van het Hist. Genootschap), is de Beschrijving der capitania. Paraiba, door den Raad Elias Herckmans opgesteld.

Ik kan niet gissen, of behalve Duitsche, Braziliaansche en Nederlandsche belangstellenden mogelijk ook Poolsche geschiedenisliefhebbers „das Kolonialreich in Brasilien” zullen opslaan — de laatsten in de hoop, daarin iets nieuws aan te treffen over hun landsman, den kolonel Artichofsky, man van het zwaard en de pen tegelijk. Niet zonder verwondering zullen zij dan aldaar op pg. 98 tegenkomen, dat Dr. W. na des kolonels terugkomst in patria zijn spoor bijster is geworden. In Polen weet men beter: daar zou men hem kunnen verwijzen naar Artichofsky's uitvoerige levensbeschrijving, door Alexander Kraushaar in het Poolsch geschreven, groot 800 bladzijden, te Sint Petersburg in de jaren 1892/3 verschenen. Volgens mededeeling van een in de Poolsche taal ervaren landgenoot draagt deze levensbeschrijving tot titel: „De daden van Krzysztow van Arciszewo—Arciszewski, admiraal en aanvoerder der Hollanders in Brazilië, bevelhebber der kroonvloot tijdens Wladyslaw IV en Jan Kazimierz. 1592—1656.”

Met Dr. Wätjen's boek zijn wij dus nog niet „am Ende”; toch biedt zijn werk heel veel en bovendien heeft de schrijver het voornemen verder te arbeiden aan de geschiedenis van Brazilië. Wij mogen waardeeren, wat hij thans reeds voor het Hollandsche tijdperk heeft verricht en blijven gaarne onze koloniale geschiedenis in zijne belangstelling aanbevelen.